

La vida conjugal segons Francesc Eiximenis

Xavier Renedo

Introducció

Deia Pascal que l'última cosa que es descobreix quan s'escriu un llibre és què és el que s'ha de posar a davant de tot. He recordat les paraules de Pascal diverses vegades mentre escrivia aquest article, sobretot mentre anava escrivint i tot seguit rebutjant diverses versions del seu començament. Finalment m'he decantat per començar –seguint fins a un cert punt l'estil dels predicadors de la mena d'Eiximenis o de sant Vicent Ferrer– amb un petit joc que consistirà, en primer lloc, a llegir unes petites escenes de la vida quotidiana d'un matrimoni de finals de l'Edat Mitjana i, en segon lloc, després de comentar les definicions del matrimoni i de la bona esposa que va donar Eiximenis, a veure quina de les dues parelles protagonistes d'aquestes històries és la *pareja feliz* i quina és tot el contrari.

El primer exemple està extret d'un sermó no d'Eiximenis, sinó de sant Vicent Ferrer, però sens dubte reproduceix molt bé la concepció ideal de la dona i del matrimoni que tenien Eiximenis, frare Vicent i molts altres moralistes de la baixa Edat Mitjana. Es tracta d'una vella i coneguda història protagonitzada per un marit amb problemes d'halitosi i una esposa d'una ingenuïtat corprenedora:

Altres exemples de la bona dona. Sapiau que en la ciutat de Roma eren dues nobles persones en matrimoni. E veus que el marit un dia fo a consell, e, quan parlava, los que li estaven entorn, tots se tapaven lo nas –tan fort li podia l'alende!– en tant que ell se'n meravellava dient:

–E què haveu?

–Què havem? L'alende vostre put tan fort que no ho podem soferir!

Ell dix: –Beel

E així ell tornà a casa sua pensant: –Com pot ésser açò que ma muller no m'ho hagués dit, que tant de temps ha que som en una?

Finalment ell fo a casa tot ple d'ira e dix la muller: –Com veniu així, senyor? Desplaer vos han fet?

Dix ell: –Vós m'haveu posat en vergonya!

–Jo?

–Hoc, vós!

–E com?

–Jo só estat en consell, etc. E vós no ho sabíeu açò? Vós ho sabeu bé, car tants anys ha que som abduis! E quantes vegades la mia boca s'és ajustada amb la vostra! Vós ho devíeu mills saber e m'ho devíeu dir!

Ella respòs: –Hee, senyor! Jo bé ho sabia, mas cuidava'm que tots los hòmens ho havien així com vós. E alre: que tot quant ha en lo vostre cos tot m'és dolç e no pudent.

Oh, que bonea de dona!

(Sanchis Sivera 1934: 120)

El segon exemple procedeix de l'*Spill*, el llarg i divertidíssim poema narratiu que va escriure el metge valencià Jaume Roig a la segona meitat del segle XV. Es tracta de dues escenes de la vida privada del primer matrimoni del protagonista de l'*Spill*. Com és sabut, el narrador de la novel·la, després d'unes pròsperes aventures militars per la França de la guerra dels cents anys, torna a València amb una petita fortuna i es compromet amb una jove donzella que sembla ser un magnífic partit. En la primera escena assistim a una conversa entre tots dos nuvis que és un preludi del que seran les seves converses quan ja siguin casats:

Era molt rossa,
 blanca, polida,
 e ben sabida.
 Jo no present,
 amb tots rient
 e solacera,
 amb tots parlara;
 la llengua asida
 amb mi, cosida,
 com si fos muda,
 tostemps premuda,
 sols murmurava.
 Un jorn plorava,
 dix-li: —Per què?
 —Oi, per ma fe
 no plor per res!
 Dic: —Queucom és.
 Dix: —Bé em fartau!
 Per què em matau?
 Lleixau-me estar!¹

La segona escena té lloc, un cop la parella ja s'ha casat, quan el marit gosa preguntar a la seva dona d'on ve una de les moltes vegades que arriba tard a casa. I cal tenir en compte que el marit li formula aquesta pregunta més que res per parlar-hi una mica, ja que de fet sap prou bé que ve d'una llarga passejada pels carrers, les places, els mercats, les botigues de cosmètics, els convents i les cases de banys de la València de l'època. La resposta de la dona és la següent:

1. Cito sempre, tot i que en modernitzo l'ortografia, segons l'edició de l'*Spill* de Ramon Miquel y Planas 1929-50 (vv. 2132-51). Donada la dificultat de la llengua i del metre del poema de J. Roig, ofereixo una traducció dels versos citats: «Ella era molt rossa, blanca, polida i molt llesta. Si jo no hi era, era amable i reia i parlava amb tothom; però quan estàvem tots dos sols tenia la boca cosida, com si fos muda, sempre amb cares de pomes agres, només rondinava. Un dia que plorava li vaig dir: —Per què ploreu? —Oh! A fe meva que no ploro per res! Li dic: —Alguna cosa deveu tenir. Ella em va dir: N'estic ben farta! Per què em mateu? Deixeu-me en pau».

—Com?, responia
 amb gran furor.
 En la color
 no ho coneixeu?
 No mereixeu
 semblant tendror
 ni tal olor
 vós, en grosser!
 Lo travessar és per a tals,
 amb los capçals
 deuen dormir,
 e no tenir
 tan empatxades
 ni agreujades
 tals com jo só!²

No sé si cal passar a la segona part del joc perquè potser els exemples ja són prou explícits, i ja s'endevina clarament quina és la parella ideal, però de tota manera llegiré les definicions del matrimoni i de la bona esposa que ens va deixar Eiximenis per acabar d'aclarir les coses. Segons el franciscà gironí, per una banda «matrimoni és fonament de natura, lligament d'amistat, còpula virtuosa a l'hom profitosa e necessària a sa vida política e civil» i, per l'altra, la bona esposa, «quan Deus la dona bona és a l'hom ajuda especial, companyia consolativa, alegria de cor, repòs en sos treballs, una carn en los infants, refrigeri en ses dolors, un braç en sa casa, arca de sos secrets, vida cordial»³.

2. «—Com? —em responia plena de fúria. —No sou capaç d'endevinar-ho pel color de la meua pell? Sou un grosser i no us mereixeu ni la meua bona olor ni la meua pell tendra. La gent com vós només hauria de tocar el travessar del llit i dormir amb els coixins en comptes de tenir tan esclavitzades i angoixades les dones com jo» (vv. 2710-25).

3. Cito sempre segons la meua edició en premsa del *Tractat de Luxúria*.

Donades les definicions, ara ja podem deduir amb coneixement de causa quina d'aquestes dues parelles és modèlica en el bon sentit i quina ho és en l'altre. Em sembla molt clar que només en una parella hi ha *lligament d'amistat i còpula virtuosa* i que només una de les dues esposes és de debò pel seu marit *ajuda especial, companyia consolativa, alegria de cor o repòs en sos treballs*: la parella formada pel marit amb problemes d'halitosi i la seva tendra esposa, tan tendra i ingènua que es pensa que tots els homes tenen mal alè. En l'altre matrimoni no hi ha ni *lligament d'amistat* ni res de res, i la primera dona del protagonista de l'*Spill* no és ni *ajuda especial* ni *companyia consolativa*, sinó més aviat tot el contrari. L'esposa de l'exemple de sant Vicent Ferrer és una dona casta, pacífica i casolana, que no surt gaire de casa, entre d'altres coses perquè ja en té prou amb les feines domèstiques —una de les quals és precisament la de consolar el marit. La segona esposa és tot el contrari: gens casolana, poc casta, gens respectuosa amb l'autoritat del marit i capaç de convertir la vida matrimonial en un autèntic infern.

Al llarg d'aquest article intentaré presentar una síntesi dels principis que, segons Eiximenis, havien de regir la vida matrimonial i que, sense cap mena de dubte, seguia el matrimoni de ficció de l'exemple de sant Vicent, però que no seguia pas, ni de bon tros, la primera esposa de l'infortunat protagonista del poema de Jaume Roig.

Del consentiment a les esposalles

Segons la concepció del matrimoni fixada per l'Església catòlica, el vincle matrimonial s'estableix únicament a partir de l'intercanvi lliure i legítim de consentiments entre els cònjuges. Per tant, un matrimoni basat en el consentiment ja està perfectament establert abans de la seva consumació mitjançant la unió sexual, que en tot cas només acaba de fer indissoluble el vincle creat a través de l'intercanvi de consentiments.

Aquesta doctrina, que va rebre la seva formulació definitiva en els segles XII i XIII amb les aportacions de canonistes i teòlegs que Eiximenis coneixia molt bé, no estava exempta de problemes. Efectivament, el consentiment havia de sortir lliurement dels cònjuges, però a l'Edat Mitjana la decisió molt sovint la prenien, en comptes dels nuvis, els seus pares, els seus parents o la família. Precisament aquest era, segons el dret romà clàssic, el camí correcte: deixar la iniciativa en mans dels pares, cosa que també defensaven alguns juristes medievals especialitzats en dret romà.

Hi ha alguns textos catalans del XV que ens mostren diversos aspectes de la concertació dels matrimonis i de la concessió del consentiment en la vida de cada dia. Per exemple, en una carta de l'octubre del 1482, Joan Llopis, mercader en al Seu de Xàtiva, informa a Narcís Guerau, notari de Barcelona, de diversos afers econòmics, i finalment li fa saber que s'acaba de comprometre o, més ben dit, que l'acaben de comprometre: «Avisant-vos com, jo no sabent-hi res, ma mare e cosins germans —la un canonge de Xàtiva e l'altre capellà e beneficiat en la Seu de Xàtiva— m'han donada muller, filla d'un notari» (Martorell 1926: 95). Malgrat que la iniciativa no ha estat seva, confessa estar-ne molt satisfet: «e rest-ne molt content e molt alegre com Déu m'ha dotat, que si de boca ho hagués demanat no ho podia més acertar» (*ibidem*). Pel que sembla, però, la seva futura esposa hi va jugar un paper més actiu, ja que, segons explica J. Llopis, «molts honrats hòmens més que jo li han parlat e jamás n'ha volgut escoltar partit i de mi, en veure'm, en tres jorns és estat fet» (*ibidem*).

Jordi Rubió en el seu magnífic llibre *Vida española en la época gótica* (1943: 189) afirma que la pràctica més corrent en aquests casos era que els pares organitzessin els matrimonis, però això no vol pas dir que

no es tingués en compte l'opinió dels fills. Aquesta era, sobretot pel que fa a les donzelles, la via que Eiximenis recomanava. Per una banda en el *Dotzè del Crestià* negava a les donzelles qualsevol possibilitat de pendre la iniciativa, «car la donzella qui es procura marit, pus ha qui li'n don e qui haja bona cura d'ella no és donzella, mas és bacallarot desvergonyat e amb poc seny» (Wittlin 1986: 218). És a dir, la donzella que es buscava el marit demostrava que era libidinosa i poc amiga de la castedat. En canvi, era senyal de castedat el fet que les donzelles «amb alcuna força vinguén a mans del marit» (Wittlin 1987: 264). Eiximenis, però, no anava pas en contra de la doctrina de l'Església i exigia als pares que obtinguessin el consentiment de les seves filles al marit que els havien buscat: «jamés pare ne mare no donen marit a filla negun sinó amb son consentiment» (Wittlin 1987: 415), perquè, com s'explica en el *Llibre de les dones*, d'un mal començament només es pot arribar a un final desastrós: «car, si desalt hi ha, jamás no hi haurà amor e, si no hi ha amor, tost serà tot dissolt e així irà tot a la mala ventura» (Naccarato 1981: 79). En altres paraules, el que defensava Eiximenis, sobretot pel que fa a les donzelles, era que els pares o la família negociessin el matrimoni i els fills de bon grat hi donessin el seu consentiment. Això és exactament el que va fer el mercader Joan Llopis, tot i que és cert que no tots els fills acceptaven les propostes dels pares. Aquest va ser el cas de l'infant Joan quan encara era duc de Girona, que va negar-se a acceptar el casament que havia negociat el seu pare amb Maria de Sicília i es va casar amb la princesa Violant de Bar. Potser per això l'actitud més prudent era la que apareix en un exemple de sant Vicent Ferrer en què la mare de santa Caterina d'Alexandria, en rebre d'uns ambaixadors propostes de matrimoni de l'emperador de Roma, s'alegra molt de la nova, però tot seguit diu «Jo enterrogaré a ma filla si li plau, que a mi bé em plau». Caterina li diu que està disposada a casar-se pel bé del seu regne, però que tanmateix «cové que veja primer lo marit, si és bell o lleig, si és geperut o canut [...] o savi o foll». La mare li replica que això no es pot fer amb el fill d'un rei, però Caterina hi insisteix: «—E doncs? Jo compraré gat en sac? Matrimoni no és d'un dia! E que jo no sàpia l'hom si és tinyós o orb, o si li put l'alè?» (Schib 1988: 131). Finalment, amb una donzella tan decidida i amb les idees tan clares, el matrimoni no es concerta.

La presència dels pares en les negociacions matrimonials tenia la seva justificació si es tenen en compte factors tan importants com ara l'edat dels cònjuges, o les transaccions econòmiques relacionades amb els matrimonis, ja que per una banda les noies se solien casar molt joves, de vegades joveníssimes, i, per l'altra, no podem oblidar el paper que jugaven el dot o el creix, que eren diners o béns immobles que es lliuraven als nuvis i que en última instància provenien dels pares. Si tenim en compte tot això, és ben lògic que, com defensava Eiximenis, els pares i les famílies juguessin un paper molt important.

A l'hora de fixar l'edat mínima per casar-se, el dret canònic medieval va establir que els nois havien de tenir, com a mínim, entre catorze i divuit anys, i que les noies n'havien de tenir entre dotze i catorze. Aquesta era l'edat mínima, però no pas la recomanada per moralistes com ara Eiximenis, que, basant-se en Aristòtil, desaconsellava els casaments a una edat massa tendra i recomanava com a edat ideal per les noies els divuit anys i pels nois els vint-i-dos anys. Són molt interessants algunes de les raons que va donar el menoret gironí per justificar aquesta norma. En el cas dels nois no convenia que comencessin a fer l'amor massa joves perquè això perjudicava el seu creixement, que es considerava pràcticament acabat quan havien passat «tres setenes d'anys», és a dir als vint-i-dos anys. Pel que fa a les noies, en canvi, la raó era ben diferent, ja que es diu que «les fembres ne són pus ardents a l'obra conjugal aitant com pus tost han començat a fer la dita obra», és a dir —traduint aquestes paraules en termes moderns— que, si començaven a tenir relacions quan eren massa joves, la seva sexualitat corria el perill de perdre el to i la mesura. I és que, com ja hem vist i veurem encara diverses vegades al llarg d'aquest article, les normes de la moral sexual matrimonial jutjaven de maneres molt diferent els homes de les dones.

Pel que podem deduir dels documents, els consells dels moralistes com Eiximenis van ser seguits per bona part de la població urbana, o, dit d'una altra manera, els moralistes es van adaptar millor que ningú als usos i costums de la societat urbana. Segons T.M. Vinyoles (1976: 81), les barcelonines del darrer terç del segle XIV es casaven entre els 12 i els 18 anys, mentre que segons Ch. Klapisch-Zuber (1990: 309), entre els anys 1340 i 1530 la mitjana d'edat de

les núvies de les famílies de la burgesia florentina era de 17,2 anys. Pel que fa als homes, la mitjana d'edat dels mercaders barcelonins era de 25 anys (Vinyoles 1976: 82), i entre la burgesia florentina, en el mateix període de temps, la mitjana era de 27 anys (Klapisch-Zuber 1990: 309).

Eiximenis, però, moralista sever com era, va preveure una excepció a l'edat ideal perquè les noies es casessin: en el cas que es veiés molt clarament que les donzelles de catorze o quinze anys ja eren massa mundanes i anaven pel mal camí, és a dir en el cas que es maquilessin massa, els agradessin massa els balls i, per descomptat, els homes i, en definitiva, seguis-sin massa les modes mundanes del temps, en aquest cas —repeteix— era millor casar-les de seguida per evitar que seguissin aquest camí de perdició:

Mas ara tot lo món és aterrat e tota virtut és morta, car les donzelles són fort dissolutes e per honor e estament a conservar jamés no van a missa, e per mantenir lo temps e per tal que sien ben mirades posen-se a les finestres bé pintades e traen-se venals a tot hom, e parlen e rien e salten e van amb gests de vils fembres, e muden llurs hàbits, e lligars, cintes e calces aïtantes vegades lo jorn almescales e perfumades, a ja a mig camí acullen a tot hom amb garips, abraçant e amb poc parentesc besant, e parlant a part e faent a tots cembells de llur cap, e de llur coll, e de llur pits, e de llur cos, e de llurs peus, e parlant amb condesc e amb térmens de la guisa, serpentejant, ara girant deçà, ara dellà, ara guardant dret, ara a través, ara sospirant, ara cridant, ara baixant, ara burlant. E a llur tacanyeria han mes nom la verdura, qui reialment és vera puteria.

(Renedo: 95-96)

Si les noies, per desgràcia, eren d'aquesta mena, Eiximenis donava dos consells, un pels pares i l'altre pels possibles pretendents. El consell pels pares era casar-les de seguida: «Per què fa mester en aquest tan mal temps que tantost com la fadrina ha catorze anys o quinze, que tantost la marits, car si no ho fas, ella usarà de la verdura, e per un que li'n tolgues ella se'n pendrà set, e qui més hi darà, amb aquell se n'irà» (Renedo: 96). El consell pels possibles pretendents era ben diferent: més valia no casar-s'hi, perquè no eren precisament donzelles de fiar:

Per què et do de consell que amb aitals no faces matrimoni encara, per bé que sobre llur castedat te donassen cent fermances e testimonis, car, si ho fas, trobaràs a la fi que altre n'hi hac primer que tu e que de fet la serveix altre menys de tu, car dien aquestes dones d'aquest temps que en tota bona casa en què està cavall pot viure un rossí e que amb bona somera està bé ase e polli.
(Renedo: 96)

Si la poca edat de les donzelles feia, en general, necessària la presència dels pares en les negociacions matrimonials —sense forçar, és clar, el seu consentiment, però esperant que les noies es dobleguessin als interessos dels pares—, també feia necessària aquesta presència la negociació dels capítols matrimonials i la fixació del dot o aixovar i del creix o augment. El dot eren diners o béns lliurats pel pare de la núvia al marit, que en gaudia de l'ús i de les rendes, però que en cas de dissolució del matrimoni havia de tornar a l'esposa. El creix o escreix, en canvi, era una quantitat de diners o de béns aportats pel marit que era lliurada a l'esposa com a compensació per la seva virginitat. Tots aquests aspectes no eren mers formulismes, sinó tràmits importants. En tenim una bona prova en el primer casament del protagonista de l'*Spill*, el casament amb la dona malcarada de què hem parlat al principi d'aquest article. La núvia, en teoria, havia d'aportar al matrimoni un dot considerable («en dot ha trenta / milia sous, / en timbres nous, / tots en moneda»; vv. 2010-13), però a l'hora de la veritat d'aquests diners el marit no en va veure gairebé ni cinc. El fet era prou greu com per anar a parlar-ne amb un jurista, que li va aconsellar, però, que, en aquest cas, més valia deixar-ho estar perquè no en treuria res. El protagonista, bon home com era i digne d'una millor esposa, malgrat tot es va casar i va complir amb les seves obligacions amb resultats catastròfics, ja que després de pagar l'escreix —sense rebre ni un ral del dot— en la nit de noces va descobrir que la seva esposa no era verge. Tanmateix, el narrador va fer veure que no se n'adonava per no empitjorar encara més unes relacions que ja anaven prou pel mal borràs.

Després d'haver pactat els capítols matrimonials no hi havia, com ara, una única cerimònia, sinó dues. En primer lloc les esposalles, també anomenades afermalles, i després les noces. Normalment les esposa-

lles se celebraven immediatament després de la signatura dels capítols matrimonials i consistien en la promesa ferma, generalment feta pels nuvis de forma pública en una església, de la futura unió com a prova solemne de la seva voluntat de contreure matrimoni. Generalment hi havia un marge de temps no massa llarg entre les esposalles i les noces. Em sembla que el cas de Ramon Muntaner, un empordanès il·lustre, és excepcional. Segons s'explica en la seva *Crònica*, Muntaner s'havia compromès el 1299 amb una fadrina de València, però la vida militar —en primer lloc la defensa de Messina el 1301 i després l'expedició dels almogàvers cap a Bizanci— el van obligar a anar ajornant el seu casament fins el 1311. Cal fer constar, però, en honor d'aquest gran escriptor, que Muntaner, tal com s'explica en el capítol CCLI de la seva *Crònica*, va intentar casar-se el 1309: va aconseguir permís del rei i va comprar «tot ço que mes-ter me fo per fer les noces», però quan, amb tot comprat, es disposava de sortir de Sicília cap a València va ser nomenat governador de l'illa de Djerba i va haver d'ajornar de bell nou el seu casament fins el 1311. És una veritable llàstima que la seva dona no fos tan bona escriptora com ell i no ens hagi deixat una *Crònica* explicant-nos què va fer en els dotze anys que van passar entre les esposalles i les noces. Sigui com sigui, el cas de Muntaner és excepcional. Normalment el marge de temps entre les esposalles i les noces era molt més breu: qüestió de mesos o, a tot estirar, d'algun any. En el *Tirant*, per exemple, les esposalles i les noces de l'infant Felip, fill del rei de França, i la infanta Ricomana, filla del rei de Sicília, només estan separades per una setmana.

La vida domèstica

Després de tots aquests tràmits, de la negociació dels capítols matrimonials, del lliurament del dot i del creix, de les esposalles i de les noces, començava la vida en comú de la nova parella. Perquè les relacions i, en definitiva, el matrimoni anessin bé era essencial que es respectessin uns espais i unes responsabilitats que estaven molt ben delimitats i que Eiximenis es va ocupar d'analitzar *in extenso*. El primer que havia de quedar clar és la subjecció de l'esposa al marit. Eiximenis ho va dir moltes vegades: «la primera sí és que sien subjugades al voler del marit» (Wittlin 1987:

419), o «li deu conèixer primeria en totes coses» (Naccarato 1981: 120). En aquest sentit és molt interessant que Eiximenis afirmés que els deures de la dona amb el seu espòs eren els mateixos que els del marit amb ella (fidelitat / cohabitació / consentiment al deute conjugal / inseparabilitat / amor / honor / oració / suport i ajuda en les necessitats), excepte en un cas: el de la «provisió de menjar, beure, vestir, calçar, lligar e en totes altres coses a ella necessàries» (Wittlin 1987: 256). Les esposes, deia el franciscà gironí, no havien d'ocupar-se de cap manera d'aquests afers, perquè de fet això implicaria el capgirament de la relació de dependència de l'esposa respecte al seu marit. Eiximenis ho diu amb la claredat característica de la seva prosa, primer amb una formulació general i després amb un exemple que acaba d'aclarir el que vol dir:

Per tal noblea de matrimoni no permès que muller proveesca son marit per raó que la fembra no s'ensenyoris massa de l'hom, així com diu que feia Matoba, muller de Sil·lo, que per tal quant lo proveïa de tot, pres tan gran gosar en ell que, si no feia ço que ella volgués, que el feia ben abastonejar a sos escuders, ne el lleixava eixir de casa sinó amb llicència sua.
(Wittlin 1987: 259)

La subjecció de l'esposa al marit només tenia uns límits: els marcats per la moral cristiana. Si el marit ordenava a la seva esposa alguna cosa «qui sia contra Déu», no només «en aital cas la dona no li deu per res obeir, ans si lo marit la forçava de fer res contra Déu, ella llegudament pot lleixar lo marit e separar-se d'ell» (Wittlin 1987: 419). A un lector del segle XX li pot semblar que Eiximenis no és gens explícit a l'hora d'explicar quins eren exactament els límits marcats per Déu, però, per contra, un lector —o una lectora— medieval entenia perfectament, quan llegia aquestes paraules, que els límits tenien a veure, sobretot, amb les relacions sexuals, com podrem veure més endavant.

Un exemple preciós i, em sembla, poc conegut de com es traduïa en la intimitat domèstica aquesta jerarquia es troba en les observacions sobre quin tractament lingüístic s'havien de donar mútuament el marit i la muller. Com que l'esposa havia de témer i honrar el seu marit «així com amable a senyor seu»

(Wittlin 1987: 419), era convenient que li donés el tractament de senyor (*Sénier*) i el tractés de «vós, e així apellar-lo nou poc a la dona e ret-la molt amable a son marit» (*ibidem*). El marit, en canvi, podia tractar la seva esposa de 'tu', tot i que, especifica Eiximenis, havia de ser un 'tu' «amigable, e donatiu e dolç», completament diferent del 'tu' «altiu e imperatiu» amb què l'amo s'adreçava als seus criats. És molt curiós que Eiximenis donés com a autoritat que avalava la pràctica d'aquesta norma lingüística la figura del rei Pere III a qui, segons s'explica en el *Llibre de les dones*, se li va preguntar si el marit havia de tutejar la seva esposa i va respondre en els termes que acabem de presentar (Naccarato 1981: 130).

Si examinem textos literaris i documents dels segles XIV-XV per veure si hi ha correspondència, o no, entre els usos lingüístics que s'hi reflecteixen i els usos lingüístics recomanats per Eiximenis, comprovarem que normalment n'hi ha. Així parlen la majoria dels esposos que apareixen en molts dels exemples que trobem escampats pels sermons de sant Vicent Ferrer i per les obres d'Eiximenis. I quan la norma es trenca totalment o parcialment sempre es pot trobar una raó per justificar el trencament. En l'exemple de la dona del marit amb problemes d'halitosi que hem citat al començament, tots dos cònjuges es tracten de 'vós', però probablement això només passa perquè es tracta d'una parella modèlica en molts de sentits. Una altra parella modèlica, sant Josep i la mare de Déu, capgira aquestes normes en un sermó vicentí, perquè mentre que sant Josep tracta de 'vós' la mare de Déu, ella el tracta de 'tu', però, sens dubte, això és degut al fet que es tracta d'un matrimoni més que modèlic, excepcional. Paga la pena de llegir aquesta petita escena domèstica, que té lloc el dia de Nadal, quan la mare de Déu comença a sentir la imminència del part:

Quan venc al dia de Nadal que volc parir —no havia dolor així com vosaltres— diu que ella féu tot ço que a fer s'hi havia. Dix-li Josep: —Iré a alguna dona que vos ajut.

E ella dix: —Lleixa't, en beneit, que quan lo concebí no hi havia ajuda, e així ara no em cal.

(Schib 1975: 75)

La subjecció de l'esposa al marit està relacionada amb les garrotades i els actes violents que de vegades

—amb molta més freqüència que no pas ara— els marits infligien a les seves esposes. Eiximenis, però, no només va censurar durament aquests comportaments, sinó que va parlar amb molt de deteniment del tracte honorable que el marit havia de dispensar, molt especialment en públic, a la seva esposa i a tots els seus parents més propers. Això es tradueix en fets com ara que marit i muller compartissin, sobretot en els grans banquets, el mateix plat —privilegi reservat en exclusiva a l'esposa i negat als fills i a qualsevol altra persona.

En aquest mateix sentit cal fer constar també l'obligació que tenia el marit de donar a la seva esposa alegria o, per usar la mateixa paraula que Eiximenis, *solaç*, que és precisament un dels béns del matrimoni que l'escolàstica medieval va afegir a la tríada clàssica de la *proles*, *fides* et *sacramentum* encunyada per sant Agustí. Tocant a això és molt significatiu que Eiximenis afirmés, per exemple, que el mut que contraïa matrimoni havia de donar a la seva esposa, a tall de creix o augment, el triple del dot que la família de la dona li havia lliurat com a compensació pel fet que no podia donar «a muller solaç de paraules, lo qual és degut al matrimoni» (Wittlin 1987: 388). I tot seguit va afegir que «hom orat, reganyat, granyitós, molt gelós e de mal aire no poguessen pendre muller, e açò per tal quant defraudarien la muller en lo solaç degut al matrimoni» (*ibidem*). Sens dubte una bona manera d'oferir aquest solaç a les esposes era, com es recomana en el *Llibre de les dones*, ser sempre amables i tractar-les «graciosament e amigable» (Naccarato 1981: 123) i evitar en tot moment de ser «ne turcs, ne aspres ne de mal suportar» (Naccarato 1981: 122). Pel menoret gironí, els marits aspres i de mal aguantar no només actuaven malament negant a les seves esposes l'alegria pròpia del matrimoni, sinó que, a més, eren també responsables dels pecats que les seves dones poguessin cometre a causa de la seva actitud:

Nota ací [...] que la vil e lleja e folla conversació [...] dels hòmens amb les mullers és a moltes dones ocasió de fer llegea e males obres, car als cuns viuen amb elles arlotament e nècia, e elles perden llavors l'estimació de l'hom, car no el prenen res ne, per consegüent, no l'amen molt. E com sien naturalment inclinades a amar hom amb poca avinentesa són a terra e s'aferren amb altre, pus llur cor han llunyat del marit tant o

quant. Altres hòmens viuen amb elles sobergament e dominativa, e llavors la fembra s'enlleix en si mateixa, car veu-se cativa lla on deuria ésser dona e jamés no troba amb l'hom plaer e avorreix-lo e; si altre li'n va engir qui li sia falaguer e amorós lleixa anar lo primer a son pes. Jo en viu una qui era d'estament e d'honor e havia aital marit e, per tal, quan ell se partia de casa feia fer oració que ell jamés no tornàs. Sàpies que hom qui no sia amorós no és bo a governar fembra. Altres hòmens hi ha qui es llunyen de les mullers e veen-les a tard, e quan vénen tantost se'n tornen, e les mesquines romanen soles e amb poc solac, e per tal a vegades se'n procuren massa. E sovint los marits seran lluny e sol no es curaran d'elles, així com si res no els pertanyien, e donen-se bon temps amb altres dones e fan estar llurs mullers en casa tristes e marrides, e a vegades amb molta freitura, per què no és meravella si elles erren.

(Renedo: 114-15)

El marit havia de saber ser amable en el tracte amb la seva esposa, ho acabem de sentir en boca del mateix Eiximenis, però també havia de tenir en compte que un tractament massa amable i generós podia ser tan nefast com un tractament excessivament dur i rigorós. No era bo, per exemple, que el marit tingués tanta confiança en la seva esposa que li encomanés la custòdia dels seus diners o li confiés els seus secrets, ja que l'esposa no sabia estar a l'alçada de les circumstàncies i les conseqüències podien ser nefastes.

Tampoc era gens convenient que, sobretot al principi del matrimoni, l'amabilitat del marit fos excessiva, ja que, si, un cop vistos els resultats, convenia posar límits a les bones maneres del marit i als moviments de l'esposa, l'esposa podia quedar torbada (Wittlin 1986: 166), és a dir desconcertada, en no acabar d'entendre les causes del canvi. Per contra, si es donava el cas contrari, és a dir si la dona veia com anaven desapareixent les restriccions i cauteles inicials, a mesura que anava guanyant-se definitivament la confiança del marit, la seva reacció no seria pas de desconcert, sinó d'alegria. Per tot plegat Eiximenis considerava molt més recomanable tractar l'esposa de maneres diferents segons les circumstàncies, l'edat i l'actitud de l'esposa. En concret aconsellava, sobretot quan l'actitud de l'esposa fos realment bona, anar essent més

generós amb ella i anar-hi tenint més confiança a mesura que passava el temps i la dona anava passant gradualment de l'adolescència a la maduresa:

No tingues un mateix estil a ta fembra tostemps, mas quan la veuràs més envellir li pots e li deus més dar e mills proveir, e majorment si la coneixs per bona, car molt és cruel qui per un mateix estil té sa muller en joventut e en vellea.

(Wittlin 1987: 249)

Una altra manifestació del tracte cortès i amable que els marits havien d'oferir a les seves esposes era el que Eiximenis anomenava el comport, és a dir la tolerància i les bones dosis de paciència que inevitablement —tenint en compte, és clar, la visió negativa de la dona que es tenia aleshores— havia de pendre el marit davant la llarga llista de defectes i males qualitats pròpies de les dones. D'entrada Eiximenis recomanava pendre paciència i fer els ulls grossos davant de moltes d'aquestes imperfeccions: «Fill, aquest comportament requer no corregir tot defalliment, no veure tota misèria, no ésser massa agut ne entrecuidat, mas passar comunament. Bastar deu a l'hom que sa muller sia casta, e que am son marit e que govern bé sa casa» (Renedo: 67-68).

22 Dos llibres de Pedro

Seraphim, de Poesia vulgar, en
lengua Cathalana.

EN BARCELONA

En casa de Claude Bornet
1563

En Ab privilegi Real per deu anys. 49

Però, de vegades, alguns defectes o algunes actuacions de l'esposa no es podien suportar amb resignació sense dir ni fer res. Com s'havia d'actuar, en aquests casos? Per una banda, hi havia la via directa, és a dir els cops i les garrotades, que sembla que, si hem de fer cas no només de la freqüència amb què en parlen els predicadors i moralistes medievals, sinó també de com en parlen, eren molt i molt freqüents. Anselm Turmeda, un altre franciscà més o menys contemporani d'Eiximenis, escrivia en el *Llibre de bons amonestaments*, una mena de catecisme en vers, la següent observació: «per guerra se desfa mai-só, / no bates muller sens raó, / car a Déu pesa». En altres paraules: no facis el que molta gent fa, és a dir no peguis a la teva esposa si no hi ha una causa fonamentada. Això mateix, però en uns altres termes, recomanava sant Vicent Ferrer en els seus sermons: «lo marit, si vol corregir sa muller, tot dolçament: Muller tal cosa no em plau, e amb raó e, si no, llavors martibastó se metrà per casa» (Sanchis Sivera 1932: 222). Als ulls d'un home —o una dona— del segle XX el consell d'aquests predicadors ens pot semblar salvatge i incivilitzat, a més de profundament masculista, però hem d'interpretar aquest consell segons la mentalitat d'un home —o una dona— dels segles XIV i XV, per qui aquestes paraules eren tota una altra cosa. Citaré un únic exemple documental per posar en relleu fins a quin punt podia arribar la brutalitat dels marits. J. Miret i Sans (1905: 31-32) va publicar un document del 1370 en què un apotecari de Santa Coloma de Queralt es comprometia davant d'un notari a no tractar amb crueltat la seva futura esposa, és a dir a no pegar-la, o a no matar-la i fins i tot a no administrar-li metzines com a càstig per qualsevol falta que hagués pogut cometre. Això no era gens infreqüent, i el que potser encara ho acabava de fer més greu era que, com Eiximenis va denunciar amb contundència més d'una vegada, les autoritats civils tractaven amb tanta condescendència casos d'aquesta mena que sovint n'amnistiaven els assassins.

Els consells que donava Eiximenis per resoldre —o evitar— aquestes picabaralles domèstiques eren, en el fons, els mateixos de Turmeda, sant Vicent Ferrer o sant Bernardí de Siena, un altre franciscà il·lustre, però com que va poder explicar-los en diversos llibres, que generalment eren molt extensos, va tenir temps i espai suficient per matisar-los i desen-

volupar-los molt més. Per Eiximenis només s'havia de recórrer a la violència en última instància. Abans era molt més intel·ligent i efectiu explotar dues qualitats típicament femenines —parlant, és clar, a partir de la visió medieval de la dona, vista com un ésser fràgil i inestable. Aquestes dues qualitats, que estaven estretament vinculades, eren la por i la vergonya. És molt interessant la manera com Eiximenis va presentar aquestes dues qualitats, ja que les considerava dues virtuts específiques de la naturalesa de les dones, que calia aprofitar per corregir la seva llarga llista de defectes. Efectivament, per Eiximenis la vergonya i la por característiques de les dones eren virtuts perquè, com que les dones no volien que les seves misèries i els seus defectes es coneguessin i es divulgessin, podien servir de fre per evitar els seus vicis i els seus mals costums. La feina del marit que volia corregir la seva muller —i també la feina del mestre amb les seves alumnes i de la mare amb les seves filles— era estimular l'expansió de la por i la vergonya contra els vicis que percebien en l'esposa, l'alumna o les filles. En aquest cas el marit podia veure facilitada la seva feina pel fet de ser generalment deu anys més gran que la seva esposa —i alguna vegada gairebé tan gran com el seu sogre. Cal tenir en compte, però, que, segons el franciscà gironí, la por i vergonya de l'esposa no havien de néixer pas de l'amenaça dels cops i de les garrotades, sinó del temor i del respecte pel marit. Eiximenis ho diu clarament:

La paor del ferir deu haver la companya, e està fort mal a la muller que amb paor de ferir s'ha-ja a corregir de ses malícies, e gran noblea és sua que en ella sia tostemps temor del marit, no pas paor servil, que solament tem batiments, mas deu ésser en ella amigable temor, nada d'amor e de reverència, així com és de la temor d'aquell que solament tem l'altre per tal quan no el vol-ria ofendre per ço que no perdés sa amor ne ofe-sés sa honor, la qual vol e desija.

(Martí de Barcelona 1929: 271)

Eiximenis va fer unes observacions molt interes-sants sobre com estimular amb finalitats pedagògi-ques la por i la vergonya femenines. En primer lloc calia mesurar subtilment les paraules per aconseguir l'efecte desitjat, cosa que volia dir civilitzar el llen-guatge i els gestos i abandonar les males maneres, és

a dir els cops i les garrotades. Per exemple, quan l'home i la dona estaven empipats —cosa que, dit sigui de passada, era, segons Eiximenis, donada la *natural rever-sia* de les dones, molt i molt freqüent— el franciscà gironí recomanava als marits que, en primer lloc, els parlessin dolçament per calmar-les i, en segon lloc, un cop ja estiguessin calmades, aconsellava d'introduir suaument les crítiques oportunes:

Tostemps li deu fer un preamble que li adolcesca lo cor, així com és que li digues que tu l'ames aitant e aitant, e li entens a conservar-lo-hi tostemps si ella vol, emperò que ella fa així e així, per les quals coses mereix açò e açò. E així finalment pot preceir en paraules e en obres rigoreses e fortes, segons la matèria del defalliment que ella haurà feït. Mas, si li vens amb totes les veles plenes, fer-l'has tornar folla, e en tant que, si de tots punts la sobra la ira, no ha al món desastre que ella no faés contra tu e si mateixa.
(Martí de Barcelona 1929: 269)

Eiximenis també recomanava que el marit mai no critiqués o reprengués la seva dona davant dels criats o dels estranys, «ne en lloc confusible» (Wittlin 1986: 167), «mas a part» (Naccarato 1981: 129), i sempre «no llejament, mas dolçament e cortesa, guardant lloc e temps» (Martí de Barcelona 1929: 281). Tant si la matèria a discutir eren problemes domèstics, relacionats amb l'administració de la casa, com si eren problemes relacionats amb el comportament o la manera de ser de l'esposa, la crítica s'havia de fer en privat, ja que fer-la en públic implicava rebaixar l'esposa de la seva condició d'igual del marit a la condició d'esclava o de serventa.

La supeditació de l'esposa al marit implicava, és clar, que el marit fos qui s'ocupés de guanyar-se la vida en benefici seu, de l'esposa i de la família, mentre que la feina de la dona havia de ser ocupar-se de la casa, dels fills i, si en tenien, dels criats. Per tant, l'espai domèstic era el propi de la dona, aquell en què, encara que fos sota la tutela del marit, l'esposa podia decidir i actuar pel seu compte. Per això Eiximenis recomanava als marits que respectessin l'autonomia de les seves mullers i que no fossin massa casolans, ja que, si s'estaven massa temps a casa, la dona podia sentir atacada la seva autonomia i fins i tot algu-

nes parcel·les de la seva intimitat. En aquest sentit en el *Dotzè del Crestià* Eiximenis va posar l'exemple dels mercaders, que «són comunament més amats per mullers que altra gent. E és la raó aquesta, car les mullers tostemps los veen tard e amb desig, si es vol ells sien en la ciutat, si es vol en viatge».⁴ Per tant, els ciutadans que no fossin mercaders havien de buscar un lloc reservat i apartat dins de la seva casa, tan allunyat com fos possible de les dependències que estaven sota el control de la seva esposa.

Un cop vistes les obligacions del marit respecte a la seva esposa, toca de veure les coses des de l'altre angle, és a dir veure quines eren les obligacions de l'esposa respecte al seu marit. El tracte que l'esposa havia de dispensar al marit es troba molt ben sintetitzat en una llarga tirallonga d'elogis a la bona esposa que es pot llegir en el *Terç del Crestià* i que ja hem citat al principi. Tornem-la a llegir. Segons Eiximenis, l'esposa

quan Deus la dóna bona és a l'hom ajuda especial, companyia consolativa, alegria de cor, repòs en sos treballs, una carn en los infants, refrigeri en ses dolors, un braç en sa casa, arca de sos secrets, vida cordial, conservadora dels béns, administradora profitosa, regiment de companya, nodridora dels fills, amadora de ta honor, conservadora de tot ton bé, costou de tes malalties, ta corona e ton goig.
(Renedo: 527)

Els dos primers elogis sintetitzen perfectament la resta de la lletania: la dona ha de ser pel seu marit *ajuda especial* i *companyia consolativa*. Com a bon escolàstic, Eiximenis creia fermament que l'home era un animal polític —idea encunyada, com tothom sap, per Aristòtil i que Eiximenis va traslladar en el *Llibre de les dones* al català de la seva època escrivint que «l'home és per natura animal qui requer companyia, e la companyia li és fort necessària» (Naccarato 1981: 114). En el pensament d'Eiximenis la màxima expressió de la sociabilitat humana es trobava a les ciutats, en el marc del que ell anomenava la *vida política i civil*, «qui és congregació de gents sots una llei e unes mateixes costumes» (Wittlin 1986: 63). Dins de les ciutats una

4. Capítol 84 del *Dotzè del Crestià*. Cito segons l'edició que en aquests moments està preparant un equip de professors i de becaris de recerca de la UdG.

de les màximes expressions de la vida política i civil era la vida matrimonial, ja que l'home no només necessitava companyia en els carrers, les places, l'obrador o la botiga, sinó també a casa seva. I aquesta necessitat natural de buscar companyia en l'àmbit privat era la que, segons el franciscà gironí, empenyia l'home a casar-se tot buscant en la seva esposa tant *companyia consolativa*, és a dir consol i suport espiritual, com *ajuda especial*, és a dir ajut en la direcció de la casa i en l'educació i el control dels fills.

La *companyia consolativa* que la dona oferia al marit es podia concretar en activitats com ara escoltar el marit; suportar amb resignació els seus defectes —bo i mirant de corregir-los subtilment i dissimuladament—, o mirar de no provocar el naixement de la gelosia, que per Eiximenis i la ciència mèdica medieval era una malaltia que podia tenir conseqüències funestes per la salut. L'esposa havia de ser la persona de màxima confiança del marit, aquella amb la qual el marit pogués tenir «llibertat e franquea de cor, ço és que puixa fer e dir sens paor e vergonya tot ço que vol» (Naccarato 1981: 116). Per altra banda, l'esposa havia d'aguantar amb resignació les crítiques del marit, tant si eren justificades com si no ho eren, «e li deu callar si és felló, per bé que ell haja la colpa, e s'hi deu escusar humilment quan lo veu abonçat e assuaujat» (Naccarato 1981: 120). També havia d'amagar amb la màxima discreció els defectes del marit —embriaguesa, robatoris, males companyies, etc.—; havia d'esperar «temps e hora de parlar-li clar, e amb dolces paraules» (Naccarato 1981: 121) i havia de fer-hi intervenir persones de confiança, com ara els pares, els germans o els amics per acabar de fer possible el redreçament del marit. Pel que fa a la gelosia, en el *Llibre de les dones* Eiximenis recomanava, d'entrada, que les dones estudiessin la manera de ser del seu marit per tal de no realitzar accions que poguessin fer-lo sentir-se gelós, «car los hòmens són de diverses condicions, e ço que plau a un desplaia a altre, per què és bon consell seguir-li llurs maneres en ço qui és llegut e honest» (Naccarato 1981: 133). I, com a exemple d'aquest principi, Eiximenis va fer una interessant distinció entre les esposes dels cavallers i les dels burgesos, ja que, per una banda, els cavallers, segons el franciscà gironí, volien que les seves esposes fossin amables i rialleres amb tothom, mentre que els ciutadans seguien el camí contrari, «car volrien que llurs mullers sien a tot hom esqui-

ves e que s'amaguen a tota res [...] e pensen que si la muller riu amb negú, que ja sia fet lo mal» (Naccarato 1981: 133).

L'*ajuda especial* es podia manifestar a través d'acions com ara el control i l'administració de la casa o l'educació religiosa i profana dels fills. Pel que fa a l'administració de la casa, l'esposa havia d'estalviar, sobretot «si lo marit és dissolut, o dissipador, o poc guanyador o hom malastruc» (Naccarato 1981: 143). En general havia de procurar no gastar massa, sobretot en coses supèrflues, com ara roba, cosmètics i d'altres luxes. Segons el *Llibre de les dones*, només en un cas l'esposa no només podia tenir un xic les mans foradades, sinó que més aviat ho havia de ser: quan hi hagués convidats a casa.

Tot jorn viurà amb mesura, mas als hostes passar la regla comuna, e la cara de la dona tostemps a ells alegre, car açò, ço diu aquest, ret l'hostal complit e els hostes pagats e alegres e se'n van ben contents. E per abundant que sia lo convit, si la dona fa la cara trista, tot lo convit és sullat.
(Naccarato 1981: 143)

Pel que fa als fills la dona s'havia de preocupar de donar-los el pit, i, si per una malaltia o per manca de llet no podia fer-ho, havia de buscar amb molt

de compte una dida de la seva mateixa complexió física perquè el nadó pràcticament no notés el canvi i no en sortís perjudicat. Com recordava sant Bernardí de Siena, no era gens correcte estar-se d'al·letar els fills per no cansar-se o per poder-se dedicar a les vanitats mundanes, com fa l'última dona de l'infortunat protagonista de l'*Spill* que, «per llurs mamelles / servir gentils» (vv. 9058-59) es negava a donar el pit.

L'educació religiosa i moral dels fills no era pas una feina exclusiva de la dona. El pare també hi tenia molt a veure, sobretot a partir del moment en què els fills arribaven a l'adolescència, però en les famílies burgeses l'aprenentatge de les primeres lletres i de les primeres nocions religioses moltes vegades depenia de la mare. Segons sant Bernardí de Siena, la iniciació a la sexualitat abans que les donzelles es casessin estava reservada en exclusiva a les mares, que, si no s'ocupaven d'aquesta qüestió, cometien un pecat greu. En el cas que la núvia no tingués mare, segons Bernardí, se n'havia d'ocupar una parenta de confiança i, si tampoc no en tenia, les lliçons havien d'anar a càrrec de «dones venerables i bones» (Delcorno 1989: 580). El que no es podia permetre era que se n'ocupessin els homes, encara que fossin els propis pares de la donzella.

La vida sexual

El centre de gravetat de la vida sexual dins del matrimoni era el deute conjugal, que podem definir com l'obligació que té cadascun dels cònjuges d'accedir a qualsevol justa demanda d'unió sexual formulada per l'altre cònjuge. Curiosament, en aquesta esfera de la vida matrimonial la igualtat, si més no en teoria, dels sexes era absoluta, ja que els drets i els deures del marit eren els mateixos que els de la seva esposa. Una cosa ben diferent és, però, que a la pràctica aquesta igualtat tingués plena vigència. De fet molts de canonistes i moralistes sostenien que, com que la dona era més vergonyosa per naturalesa que l'home, tenia por de demanar el deute i, per tant, a la pràctica desapareixia la igualtat, ja que la dona no sabia reclamar els seus drets. Eiximenis ho va dir clarament: «aital cosa és a la fembra de major càrrec e vergonya, e de major dificultat».⁵

Pel que diuen els predicadors i els canonistes, el deute conjugal es podia demanar de dues maneres: de paraula —cosa, a la pràctica, més aviat pròpia dels homes— o per signes o indicis, activitat més pròpia de les dones, que els homes havien de saber interpretar. A més, segons Eiximenis era convenient que, sempre que fos possible, la dona acceptés forçada i sense ganes la còpula matrimonial quan el seu marit la hi demanava correctament: «a son marit deu ensenyar que li desplaui, sinó que lo deure del matrimoni lo'n força» (Wittlin 1986: 169). I, des del punt de vista dels moralistes, era millor així perquè si una dona prenia la iniciativa en matèries sexuals —ja sigui triant-se l'espòs, o bé demanant el deute o tan sols acceptant-lo amb entusiasme— es podia pensar que era una dona libidinosa, tan libidinosa que de la mateixa manera que es buscava marit o demanava el deute podia procurar-se un amant o concertar una cita amb un altre home. Per tant, la igualtat dels sexes en l'exercici del deute conjugal poques vegades es devia arribar a dur a la pràctica.

La passivitat de l'esposa respecte al deute conjugal tenia, malgrat tot, un límit, ja que Eiximenis confiava a la prudència de l'esposa la feixuga tasca no només de denegar les peticions del marit que no veiés

5. Capítol 988 del *Terç del Crestià*. Cito segons l'edició que estic preparant per les *Obres de Francesc Eiximenis* (OFE), que editen la Universitat i la Diputació de Girona.

prou fonamentades, sinó també la de, si calia, d'intentar educar el marit i inculcar-li els principis de l'ètica matrimonial cristiana respecte a temes com ara el control de la passió sexual, les postures o els mitjans anticonceptius. Respecte a la passió sexual el pensament d'Eiximenis –i, en general, el de la moral sexual cristiana medieval– es pot sintetitzar en un aforisme de sant Jeroni que en el seu *Tractat de Luxúria* Eiximenis va traduir d'aquesta manera: «aquell qui massa ardentment ama sa muller, aital és adúlter». És a dir, l'espòs massa ardent en les relacions sexuals amb la seva pròpia esposa cometia un pecat equivalent al de l'adulteri, ja que no podia ser que la passió sexual excessiva no anés acompanyada de tocaments i postures que anaven més enllà dels límits marcats per la moral sexual, i que només buscaven un plaer completament al marge de la procreació i de les obligacions del deute. En aquests casos devia ser molt fàcil passar de la postura que segons Eiximenis és «aquella que Déu e natura ensenya» (Renedo: 149) o, per dir-ho en paraules de sant Vicent Ferrer, «la manera per Deus ordenada, bé és pec qui no ho entén!» (Sanchis Sivera 1932: 25), a postures que podien donar més plaer, però que, des del punt de vista de la moral i de la medicina medievals, no eren gens adequades per a la generació. En principi, qualsevol postura que fos diferent de la manera per Déu ordenada –és a dir, per qui encara no ho hagi pogut o volgut entendre, la postura de l'home damunt de la dona– era considerada pecat mortal. Per això Eiximenis va definir totes aquestes postures com a *turpituds sodomíques*, donat que eren considerades anticonceptives, i com «a maneres bestials, e mestruoses e fora ús comú e natural». El paper de la dona, en el cas que el marit tirés per aquest camí i ella volgués fer cas dels consells dels predicadors, no devia ser gens fàcil, però, com recordava Eiximenis a les lectores del *Llibre de les dones*, el dret canònic, sobretot a partir de principis del segle XIV, li donava la possibilitat d'arribar a separar-se del marit que es resistís a fer cas de la doctrina de l'Església emparant-se en el concepte de crueltat (*saevitia*).

El que de cap de les maneres podia ser és que els papers s'invertissin i fos l'esposa la que tombés les propostes sexuals honestes del seu marit. Això és el que li va passar –lamento fer-me pesat tornant sempre a la mateixa parella– a l'infortunat protagonista de l'*Spill* amb la seva primera esposa quan li va pro-

posar, un dijous gras de principis del segle XV, de congelar les seves relacions sexuals durant la Quaresma, bo i seguint un costum que en el segle XV es recomanava als matrimonis devots, però que de cap manera era ja una pràctica obligatòria. El protagonista i narrador de l'*Spill* demana l'aplicació d'aquesta pràctica penitencial, però la seva dona reacciona negant-s'hi en rodó, tractant-lo d'impotent, de dutxar-se cada dia amb aigua beneïda i amenaçant-lo amb posar-li les banyes:

*Dijous llarder
diguí: –Muller,
lo temps s'acosta
de pendre posta
en penitència,
per continència
partixcam llit–.
Dix: –Haveu dit?
Molt bé preïcau!
Ara escoltau,
diré també:
l'hom qui s'absté
d'això en Quaresma,
a Cinquagesma
cornut se troba;
espulse sa roba
qui apartar-ne
vol que no s'arne.
Prou és simolsa
qui no l'espolsa
una hora al dia.
(vv. 2797-817)⁶*

El paper de l'esposa en aquests versos és, sens dubte, un paper actiu, però massa actiu-almenys per un lector medieval, encara que possiblement molts lectors del segle XX no ho vegin així. És massa actiu perquè surt dels camins de la virtut per perdre's en els de la luxúria i el pecat. I és que el pobre protagonista de l'*Spill* no va tenir gens de sort, ja que, per una

6. "El dijous llarder li valg dir: –Esposa meva, s'acosta el temps de preparar-se per fer penitència. Ella va dir: –Què m'heu dit? Prediqueu ben bé com un frare! Ara escolteu-me: l'home que s'està de tenir relacions sexuals a la Quaresma, a la Pentecosta ja porta banyes. Qui no vol que la seva roba se li ompli d'arnes, que se l'espolsi sovint. A qui no la remena almenys una hora al dia, se li torna fluixa i flonja.

banda, no sabia aplicar, malgrat que els apreciava molt, els consells dels predicadors respecte a com tractar les esposes i, per l'altra, la seva primera esposa —i darrere seu totes les altres— no en volien saber gairebé res, d'aquests consells. Sens dubte el tipus de dona que li hagués convingut era l'esposa del marit amb problemes d'halitosi, tot un model de castedat i de virtuosa submissió al marit. Però estem davant, lamento dir-ho, d'un amor impossible, ja que no només hi havia el problema que la dama de l'exemple de sant Vicent, que vivia a Roma, es fixava tan poc en els altres homes que mai hagués arribat a saber res del protagonista de l'*Spill*, que, per altra banda, vivia a València, sinó que, per acabar-ho de fer impossible, mentre que el protagonista de la novel·la de Jaume Roig va viure a cavall dels segles XIV i XV, la virtuosa dama romana va viure, encara que sant Vicent no ho reveli, a principis de la nostra era, com explica sant Jeroni, el veritable autor d'aquesta història. Com dirien B. Wilder i J.L. Diamond, ningú no és perfecte.

Bibliografia

DELCORNO, Carlo (ed.), 1989: Bernardi de Siena, *Prediche volgari sul campo di Siena 1427 (I-II)*, Milà: Rusconi.

KLAPISCH ZUBER, Christiane, 1990: «La mujer y la familia», dins Jacques Le Goff et alii, *El hombre medieval*, Madrid: Alianza Editorial, pp. 295-322.

MARTÍ DE BARCELONA I NORBERT D'ORDAL, 1929: Francesc Eiximenis, *Terç del Crestià, I*, Barcelona: Barcino (ENC, B, 1).

MARTORELL, Francesc, 1926: *Epistolari del segle XV*, Barcelona: Barcino (ENC, 9).

MIQUEL I PLANAS, Ramon (ed.), 1929-50: Jaume Roig, *Spill o Libre de Consells*, Barcelona: s.n.

MIRET I SANS, Joaquim, 1905: *Sempre han tingut béch les oques: apuntacions per la historia de les costumes privades (primera sèrie)*, Barcelona: Stampa den F. badia.

NACCARATO, Frank, 1981: Francesc Eiximenis, *Lo libre de les dones (I-II)*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes (Biblioteca Torres Amat, 9 i 10).

RENEDO, Xavier, en premsa: Francesc Eiximenis, *Tractat de luxúria*, Barcelona: Quaderns Crema.

RUBIÓ BALAGUER, Jordi, 1943: *Vida española en la época gótica*, Barcelona: Alberto Martín (Reedició a Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985).

SANCHIS SIVERA, Josep, 1932: Sant Vicent Ferrer, *Sermons, I*, Barcelona: Barcino (ENC, B, 3).

SANCHIS SIVERA, Josep, 1934: Sant Vicent Ferrer, *Sermons, II*, Barcelona: Barcino (ENC, B, 5).

SCHIB, Gret, 1975: Sant Vicent Ferrer, *Sermons, III*, Barcelona: Barcino (ENC, B, 6).

SCHIB, Gret, 1988: Sant Vicent Ferrer, *Sermons, VI*, Barcelona: Barcino (ENC, B, 9).

VINYOLES, Teresa Maria, 1976: *Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana*, Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.

WITTLIN, Curt et alii, 1986: Francesc Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià, II, 1*, Girona: Col·legi Universitari de Girona i Diputació de Girona (OFE, 3).

WITTLIN, Curt et alii, 1987: Francesc Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià, II, 2*, Girona: Col·legi Universitari de Girona i Universitat de Girona (OFE, 4).